

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

בעקבות לוחמים – סיור רכוב בקו העירוני

כתב וערך: נעם תמיר

31.3.2021

נקודת התחלה – רמת רחל

נקודת סיום – גבעת התחמושת

שירותים – בנקודות ההתחלה והסיום

מים – בנקודות ההתחלה והסיום

המסלול

אחרי פתיחה ותצפית מרמת רחל נסיעה לטיילת ארמון הנציב. עצירה ותצפית. משם נסיעה דרך גיא בן הינום בסמוך לחומת העיר העתיקה עד למקום בו עמד שער מנדלבאום. ממנו ממשיכים ל גבעת התחמושת, ממנה עלייה לתצפית הר הצופים.

כללי

הקו העירוני הוא השם שניתן לקטע של הקו הירוק שחצה את העיר ירושלים בין 1948 ל-1967. הקו, באורך שבעה קילומטרים, היווה קו גבול זמני לפי הסכם שביתת הנשק עם ירדן, שחילק את העיר בין מזרחה שנכבש על ידי הלגיון הירדני במלחמה, לבין מערבה, שהייתה לבירת מדינת ישראל. העיר העתיקה נשקה לקו העירוני מצידו המזרחי, ונותרה בשליטה ירדנית. משני צידי הקו פרסו הצדדים ביצורים ומכשולים, ובניינים שונים בעיר לאורך הקו שימשו כעמדות צבאיות.

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

היסטוריה

ב-30 בנובמבר 1948 עם שוך קרבות מלחמת העצמאות בירושלים והתמוססות ההפוגה השנייה בגזרת הדרום, נפגשו בבית נטוש בשכונת מוסררה, משה דיין, מפקד חטיבת עציוני, ועבדאללה א-תל, המפקד הירדני.

על גבי מפה בקנה מידה של 1:20,000 שרטטו שני המפקדים את גבולות הפסקת האש בזירת ירושלים. דיין שרטט בעיפרון שעווה ירוק את קו העמדות שבשליטה ישראלית, ותל התווה בעיפרון אדום את קו העמדות הירדני. השטח בין שני הקווים, יחד עם עובי העפרונות בהם שרטטו השניים את הקווים על המפה, קבע שטחי הפקר לאורך הקו. באותה עת נראה היה לצדדים כי מדובר בקו הפסקת אש זמני, ולא ייחסו משמעות מיוחדת לאי-דיוקים שנבעו מעובי העיפרון, סטיות קלות בשרטוט וקטעים לא-רציפים בקו.

משה דיין ועבדאללה א-תל משרטטים את מפת הקו העירוני

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

שני המפקדים המקומיים, הצליחו למצוא הסדר שימנע את חילופי האש והתקריות הבלתי-פוסקות בעיר בעזרת אנשי האו"ם וחתמו על 'הסכם הפוגה כנה', ששם קץ לחילופי האש וקבע קו הפוגה מוסכם. הצלחת המגעים עודדה את הצדדים ואת אנשי האו"ם להמשיך בשיחות ולנסות להרחיב את תחולתו של ההסכם.

כעבור חודשים אחדים, בעת הדיונים ברודוס באפריל 1949 על הסכמי שביתת הנשק בתום מלחמת העצמאות, נמצא כי מפת דיין-תל היא המסמך הרשמי היחיד המציין את הקו בירושלים המחולקת בהסכמת שני הצדדים. כך הפכו אותם קווים בלתי-מדויקים ששורטטו ברישול לגבול בינלאומי מחייב. הקווים הגסים חצו וביתרו שכונות 'רחובות ואף בתים, והיוו מקור לא-אכזב לוויכוחים וסכסוכים בין המדינות. לאורך הקו החזיקו שני הצדדים עמדות וביצורים, חלקם בבתי מגורים ומוסדות ציבור עירוניים. בשטחי ההפקר הונחו מוקשים.

כל העיר העתיקה, השכונות שמצפון אליה, והר הזיתים היו בתחום הירדני. מערב העיר, וכן מובלעת על הר הצופים בצפון-מזרח העיר היו בתחום הישראלי. באזור ארמון הנציב היה שטח מפורז בשליטת האו"ם, והארמון עצמו נקבע כמטה משקיפי האו"ם. בין שני חלקי העיר היה מעבר בשער מנדלבאום. המעבר נוהל על ידי אנשי מכס ישראלים וירדנים, ושימש בעיקר למעבר דיפלומטים ואנשי או"ם, וכן למעבר של צליינים נוצרים בחג המולד. מן המעבר יצאה שיירה דו-שבועית אל המובלעת הישראלית בהר הצופים.

שכונות ירושלים המערבית שלאורך הקו היו לשכונות ספר שמגורים בהן נחשבו מסוכנים, ועל כן הפכו לשכונות מצוקה שאוכלסו במעוטי אמצעים והתאפיינו בעוני ובהזנחה. עם אלה נמנו השכונות שמואל הנביא, מאה שערים, מוסררה, ממילא וימין משה.

הקו העירוני חצה את ירושלים במשך 19 שנה, עד למלחמת ששת הימים ביוני 1967. בצהרי ה-5 ביוני כבשו הירדנים את ארמון הנציב מידי האו"ם ובכך החלו הקרבות הקרקעיים בירושלים. חטיבת ירושלים כבשה עוד באותו יום את הארמון וכן את המוצבים שמדרום לו. אור ליום 6 ביוני, יומה השני של המלחמה, פרצו כוחות הצנחנים את הקו העירוני בחלקו הצפוני, ומשם כבשו את השכונות שמצפון לעיר העתיקה וחברו אל הר הצופים המבודד. בצהרי ה-6 ביוני פרצו לוחמי חטיבת ירושלים את הגדרות שחצו את שכונת אבו תור, ועם כיבוש השכונה השלימו את כיתור העיר העתיקה. העיר העתיקה, נכבשה בידי צה"ל בכ"ח

מדור חינוך – לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק – אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

באיר תשכ"ז 7- ביוני 1967 מיד בתום המלחמה הופלו הגדרות וחומות הבטון שביתרו רחובות ושכונות, פורקו הביצורים והוסרו המוקשים. ריבונות ישראלית הוחלה על מזרח ירושלים, ושני חלקי העיר אוחדו מוניציפלית תחת עיריית ירושלים, שעשתה מאמצים רבים מאז לטשטש ולהעלים את צלקות הקו העירוני.

הקו העירוני אינו קיים עוד כגבול מדיני, אך במובנים רבים הוא ממשיך להתקיים עד היום ולחלק את העיר אתנית ותרבותית. כיום מקובל להתייחס אליו במושג "קו התפר", "אף על פי שחצייתו אינה מורגשת בהיעדר הגדרות.

תוואי הקו העירוני

הקו הירוק הקיף את ירושלים הישראלית (ירושלים המערבית (מדרום, ממזרח ומצפון בצורת האות "כ". בצידו הדרומי התחיל הקו בכפר הערבי בית צפאפא (כיום שכונה בירושלים). הקו חצה דרך הכפר, תוך שהוא מחלק אותו לשניים, מפריד חמולות ומותיר בני משפחות משני צדי הגבול. משם המשיך הקו מזרחה כשהוא מקיף את קיבוץ רמת רחל וחוצץ בינו לבין הכפר הערבי צור באהר, ומשם פנה צפונה לאורך הגבול המזרחי של השכונות ארנונה ותלפיות. המיקום בו שוכן בניין מלון דיפלומט לשעבר מציין את המקום שבו עבר הקו; המלון נבנה למעשה כאשר פינתו הצפון-מזרחית פולשת מספר מטרים לתוך השטח המפורז. מתלפיות המשיך הקו אל רכס ארמון הנציב שהיה שטח מפורז בחסות האו"ם, ובו גם נמצא מטה משקיפי האו"ם שפיקחו על קיום שביתת הנשק. מצפון לארמון הנציב חצה הקו את שכונת אבו תור וביתר אותה לשניים. שלא כבית צפאפא, לא נותרו תושבים ערבים מצדו המערבי של הקו; בתיהם ננטשו ומאוחר יותר אוכלסו ביהודים, שחיו בצמידות רבה לשכניהם הערבים מעבר לגבול.

מרכס אבו תור ירד הקו לגיא בן הינום ובריכת הסולטאן דרך שרידי השכונות שמאעה (כיום סינמטק ירושלים) וג'ורת אל-ענב (כיום חוצות היוצר), כשבדרכו הוא כולל בשטח ישראל את הר ציון הצמוד לעיר העתיקה מדרומה, אך ללא כביש שיוביל אליו. רק ב-1964 סללו ירדן וישראל במשותף כביש המכונה "כביש האפיפיור", שחיבר את ירושלים המערבית להר ציון, לכבוד ביקורו של האפיפיור פאולוס השישי בארץ הקודש.

מדור חינוך – לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק – אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

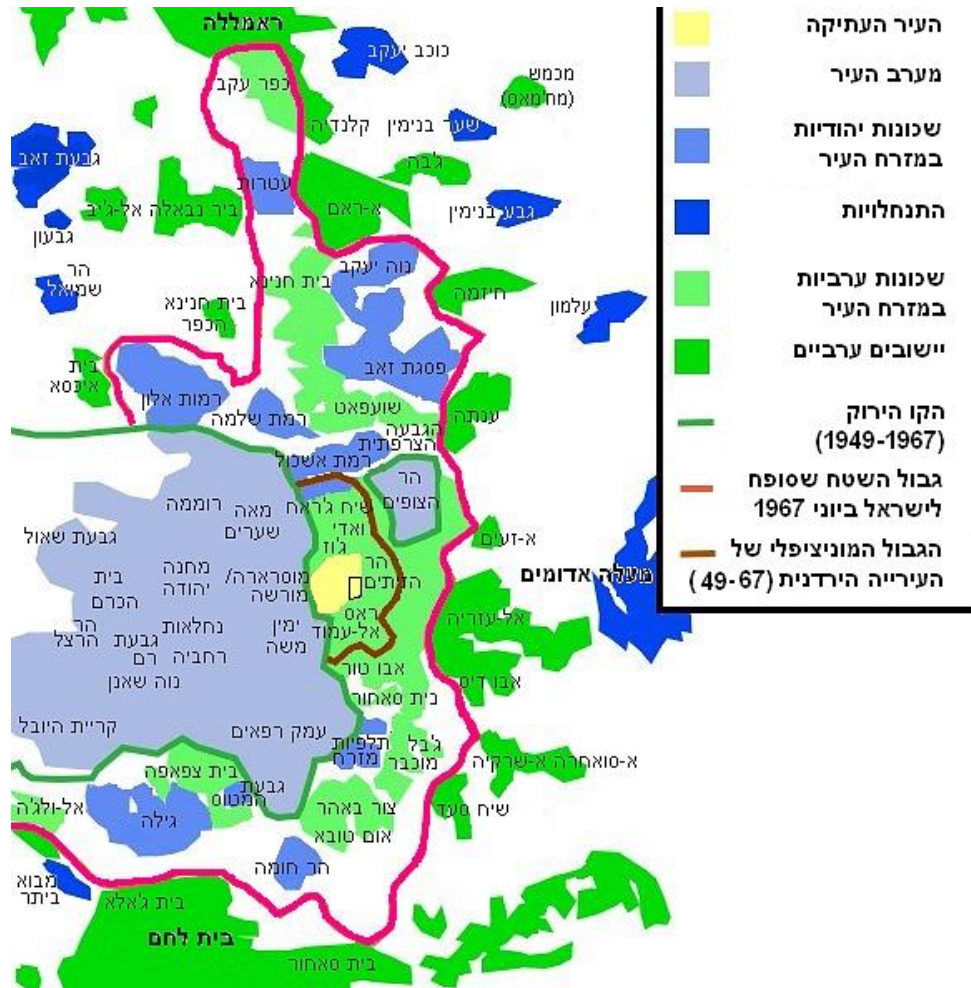
מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

ברכת הסולטאן הייתה שטח הפקר, שגבל בבתי משכנות שאננים וימין משה. ממנה המשיך הקו צפונה כשהוא חוצץ בין החומה המערבית של העיר העתיקה (בה נמצאים שער יפו ומגדל דוד), לבין שכונת ממילא ובניין עיריית ירושלים. בית העירייה ההיסטורי, שניצב בכיכר צה"ל, נושא עד היום את צלקות פגיעות הקליעים, עדות למיקומו הרגיש.

מבניין העירייה נטה הקו על פי תוואי הפינה הצפון-מערבית של חומת העיר העתיקה, כשהוא חוצץ בין הרובע הנוצרי בצפון-מערב העיר העתיקה לבין מוסדות הדת שבנו הנוצרים מחוץ לחומה במתחם הצרפתי: בית החולים סן לואי ובניין נוטרדאם דה ז'רוזלם. הקו עבר בצמוד לחומה הצפונית של העיר העתיקה והשער החדש לעבר אזור שער שכם (הקטע הקרוי כיום רחוב הצנחנים), ומשם נטה שוב צפונה דרך בתי שכונת מוסררה, לאורך התוואי הידוע כיום כ"דרך חיל ההנדסה" ו"שדרות בר-לב". באזור זה נחצה רחוב הנביאים, שחלקו המרכזי והמערבי היו בשטח ישראל, ואילו חלקו המזרחי נותר בשטח ממלכת ירדן. הוא חצץ בין השכונות מאה שערים ובית ישראל בצד הישראלי לבין שכונת החוסיינים, המושבה האמריקאית ושייח ג'ראח בצד הירדני. באזור זה גם נקבע מעבר הגבול שער מנדלבאום, שאיפשר מעבר בין שני חלקי העיר וקשר ישראלי עם מובלעת הר הצופים. ב-1999 נבנו בשטח שבין שני צידי הקו, שלושה בתי מלון חדשים ובהם מלון עץ הזית.

גזרתו הצפונית של הקו, באזור השכונות מעלות דפנה ורמת אשכול של היום, עברה בין השכונות שמואל הנביא וסנהדריה בצד הישראלי לבין המוצבים הירדניים של גבעת התחמושת, בית הספר לשוטרים וגבעת המבתר. בצמידות לקו בגזרה זו שוכן בית הקברות סנהדריה, שהוקם כתחליף לבית הקברות שעל הר הזיתים, שהיה בשליטת הירדנים בתקופה הראשונה שלאחר מלחמת העצמאות.

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

רמת רחל

נקודת המוצא לסיור. האוטובוס ימתין ליד בית ההארכה והקבוצה תצא לפתיחה ותצפית ממקום הנקרא "תצפית יאיר".

מדרום לירושלים, לא הרחק משכונת תלפיות, נמצא קיבוץ רמת רחל. היישוב שנוסד בשנות ה-20 של המאה הקודמת מהווה למעשה ריאה ירוקה בתוך הבירה. הוא מוקף צמחייה, וכבר כאשר חולפים בשער הכניסה, אפשר להרגיש כיצד הדופק יורד והאווירה הופכת הרבה

מדור חינוך – לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק – אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

יותר רגועה. ירושלים, כידוע, מושכת מבקרים רבים. בקיבוץ הבינו את הפוטנציאל שיש להם ביד, והם מפעילים מרכז תיירות.

רמת רחל הוקם על ידי חברי גדוד העבודה על שם יוסף טרומפלדור. שמו של הקיבוץ אינו מפתיע - הוא זכה לו בשל קרבתו לקבר רחל.

מהמלון ניתן לבצע תצפית על אזור בית לחם. מאז הקמתו עבר הקיבוץ לא מעט תהפוכות.

הוא אף נהרס לחלוטין במהלך מאורעות תרפ"ט

ושוקם לאחר שנה. גם במלחמת העצמאות

חברי היישוב לא ידעו מנוחה: הם נאלצו

להשתתף בקרבות כדי להגן על ביתם. כיום

הקיבוץ משגשג בזכות הצלחתו בתחומי

החקלאות והתיירות.

מצפה יאיר, שנמצא בסמוך לבית המלון. האתר הוקם להנצחתו של בן הקיבוץ יאיר אנגל ז"ל.

הוא עוצב על ידי האומן רן מורין וניתן לראות ממנו את ירושלים מצדו האחד ואת בית לחם

מהצד השני. המצפה בנוי מאבנים המקיפות עץ אלון. ממדרגות המצפה אפשר לדלג אל הגן

הארכיאולוגי של הקיבוץ. כאן יוצאים למסע בזמן - מתקופת בית ראשון, דרך שרידים של

כנסייה מהתקופה הביזנטית, ועד הקמת המדינה. אפשר לראות ממצאים ארכיאולוגיים בני

אלפי שנים וגם תעלות חפירה ששימשו את בני הקיבוץ להגנה בכמה ממלחמות ישראל.

גן עצי הזית ליד רמת רחל

מצפה יאיר

נצא מהקיבוץ ונפנה ימינה לעבר גן עצי הזית הממוקם כאן בין

הכפר צור-באחר שממזרח, לבין קיבוץ רמת רחל. בקצה הגן

ממוקם מוצב הפעמון - אליו פורצים חיילי החטיבה הירושלמית

בגיחה מאחור - מכיוון הכפר צור באחר - אליו הם מגיעים לאחר

שטיהרו את מוצב הנקניק. מוצב הפעמון הוא מוצב ירדני מבוצר

שנותר כאן לעדות לקרב הקשה שהתחולל כאן בין הירדנים שהיו

במוצב לבין חיילי החטיבה שהסתערו עליו מצידו האחורי - הפחות

מדור חינוך - לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק - אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

מוגן - מכיוון צור באחר. למרות זאת, לכוחותינו 6 הרוגים ו- 14 פצועים. במקום ישנה תצפית מהריבה לעבר הר חומה. התצפית בגן עצי הזית, בסמוך למוצב הפעמון, ניתן לראות את מדבר יהודה, מזרחה ודרומה, כולל ההרודיון הבולט ממרחק. עוד באותה תצפית, העיירה בית סאחור מדרום מזרח ועם בית לחם מדרום. במקום מוצב גם פסל סביבתי, גם הוא תוכנן על ידי רן מורין, שהפך לסמל של שלום ודו-קיום. במרכזו שלושה עמודים המתנשאים לגובה של 11 מטרים ובראשם שלושה עצי זית שגדלים הודות לטכנולוגיית השקיה מתקדמת.

טיילת ארמון הנציב

בדרום העיר שוכן עד היום המבנה המרשים ששימש כמשכנו של הנציב הבריטי. נראה כי הבריטים בחרו עבור שליט ירושלים את אחת מנקודות התצפית היפות בעולם. הארמון רחב הידיים סימל בצורה החזקה ביותר את שליטתם של הבריטים בירושלים, וזה היה המקום האחרון אותו עזבו בעת שיצאו מארץ ישראל. ב-14.4.48 הורד בפעם האחרונה הדגל הבריטי מעל גג המבנה. השליטה בו הועברה לידי אנשי הצלב האדום אך הם עזבוהו במפתיע כשישה חודשים לאחר מכן, ואל המבנה פלשו ללא כל אישור רשמי משקיפי האו"ם.

בשל המחלוקות והקרבות במלחמת העצמאות נותרו המבנה, ואיתו הגבעה כולה, שטח מפורז תחת שליטת האו"ם. מתחת לטיילת ארמון הנציב ולטראסות עטויות הגנים משתרע כיום יער השלום, שניטע לאחר תום קרבות מלחמת ששת הימים, ומעבר לו משתרעת שכונת "אבו תור", שמשמעה בעברית "אבי השור". השכונה קרויה על שמו של אחד ממפקדי צבאו של סלאח א-דין שנהג לרכוב, כך טוענת המסורת, על גבי שור. הגבעה ניתנה לו במתנה בשל הצטיינותו בקרבות מול הצלבנים. השכונה העתיקה המשתפלת במורד השלוחה מחולקת גם כיום: בחלקה העליון אוכלוסייה ערבית ובחלקה העליון יהודית. עד 1948 חיו רוב תושבי השכונה, יהודים וערביים כאחד, בהרמוניה ובשלווה, אך הקו העירוני חצה את השכונה ויצר בה מציאות מטורפת. שכנים וחברים מזה שנים מצאו את עצמם משני צידיו של גבול חם ומסוכן וחלק מבתי השכונה כוסו לגמרי על ידי "עובי הקו", כך ששנים לאחר מכן התווכחו הישראלים והירדנים מה דינם.

מדור חינוך – לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק – אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

שכונת אבו טור

בית השימוש המסוכן במדינה - אחד המקרים המפורסמים והפרדוקסלים בתולדות הקו העירוני קשור בבית שימוש אחד, שהפך לעניינה של מדינה שלמה. איתרע מזלו של אחד מבתי השכונה שברחוב עשהאל, והוא נפל על "עובי הקו". באותם הזמנים לא שכן מבנה השירותים בתוך הבית, אלא מוקם בביתן קטן ונפרד בחצר. בימים בהם גברה המתיחות מצאו את עצמם דיירי הבית רצים אל השירותים בראשים שפופים, ומקווים שלא יעלה בדעתו של "משוגע תורן" לירות מעמדת הלגיון, ששכנה 50 מטרים משם. לימים קצה נפשם של בני המשפחה במתח הקבוע והם הגישו בקשה רשמית להקמת מבנה שירותים חדש בצמוד לבית המגורים. המשפחה האומללה הגישה בקשה רשמית לעיריית ירושלים, זו פנתה לרשויות צה"ל. לאחר מספר דיונים הוחלט לאשר את הבקשה "על תנאי". המשפחה קיבלה אישור בנייה תוך שהיא מודעת לאפשרות שתתעורר התנגדות ירדנית עזה. כאשר החלו העבודות היו כל אמצעי האבטחה במצב היכון. לחיילים בשטח הותקן קו ישיר אל לשכת הרמטכ"ל, וזה עדכן את שר הביטחון וראש הממשלה בהתפתחויות. כצפוי התלוננו הירדנים בפני וועדת שביתת הנשק, שהיוותה את הגורם המקשר בין שתי המדינות, ובעקבות התלונה כונסה ועידה בת שישה קצינים בכירים מישראל ומירדן, שבראשה עמד קולונל מצבא ניו זילנד. הוועידה קיימה ארבעה מפגשים שארכו כ-18 (!) שעות ובפרוטוקול הדיונים, שנפרש על פני 36 עמודים, הוחלט לגנות את ישראל בחריפות על הפרת ההסכם הישראלי-ירדני. לבית השימוש החדש ניתנה זכות קיום ובני המשפחה המאושרים נשמו לרווחה, ואיתם המדינה כולה.

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

נסיעה לגיא בן הינום, סיפור הרכבל

משכונת אבו תור משתפל הקו העירוני צפונה לכון גיא בן הינום והר ציון. בערב חתימת ההסכם היה הר ציון בידי כוחות צה"ל, ועל כן נכלל באזור השליטה הישראלי, אך הכביש היורד מאבו תור ומוביל אל הר ציון היה חשוף לצליפות הירדנים, שישבו על חומת העיר העתיקה. עוד בימי קרבות העצמאות אימצו מפקדי הכוחות הישראליים את מוחם כיצד יוכלו לעקוף את הקטע המסוכן ולהעביר אספקה לחיילים שעל ההר, ולבסוף הוחלט לבנות רכבל קטן בן קרונית אחת ובעזרתו להעביר את הצידוד. למען שמירת הסודיות התבצעו העבודות בהיחבא, ובאחד הלילות נמתח לבסוף כבל מבית החולים לחולי עיניים (מעל לסינמטק), אל בית הספר "גובאט" שבשיפוליו המערביים של הר ציון. בשעות היום הונמך הכבל עד לקרקעית הוואדי ורק בלילות ללא ירח הופעלה הקרונית. במשך כל שנות חלוקת העיר הועברו בקרונית הקטנה ציוד צבאי ורפואי, מזון, ובמקרה אחד אפילו פצוע שנזקק באופן דחוף לניתוח. אפשר לראות את הקרונית והכבל בחלק הצפוני של המלון.

מדור חינוך – לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק – אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

חומת העיר העתיקה ושכונת ממילא

בהסכם הקו העירוני הוגדרה בריכת הסולטן כשטח מפורז והירדנים, שהקימו עמדות על החומה השולטת על האזור, נהגו לצלוף מידי פעם ללא התרעה על בתי השכונות הסמוכות. בשנת 1964 הודיע האפיפיור פאולוס השישי כי בכוונתו לבקר במקומות הקדושים שבעיר העתיקה, שהיתה אז בשליטת הירדנים. כאשר ביקש האפיפיור לבקר גם בחדר הסעודה האחרונה שעל הר ציון, קיבלה ישראל מהירדנים אישור לסלול כביש אספלט צר על דרך העפר המטפסת מבריכת הסולטן להר ציון. בעקבות הביקור החלו לנהור למקום צליינים ובשנת 1966 הוחלט על הרחבת הכביש. כל העבודות נעשו בשטח ישראל אך כאשר גלשו מספר רגבי עפר במורד המדרון ו"חצו את הגבול" הגישה ירדן לונה רשמית לוועדת שביתת הנשק וזו עצרה את העבודות. זמן קצר לאחר מכן הגישה ישראל תלונה מיוזמתה על שור ירדני ש"חצה ללא היסוס את הגבול והפחיד תושבים בשכונות הספר", וכך המשיכו ישראל וירדן את המאבק ביניהן בצורה של "מלחמת תלונות", שעשרות מהן הוגשו מדי שנה. מבריכת הסולטן עלה הקו העירוני לכוון רחוב יפו ובית העירייה, בו ניתן גם כיום להבחין

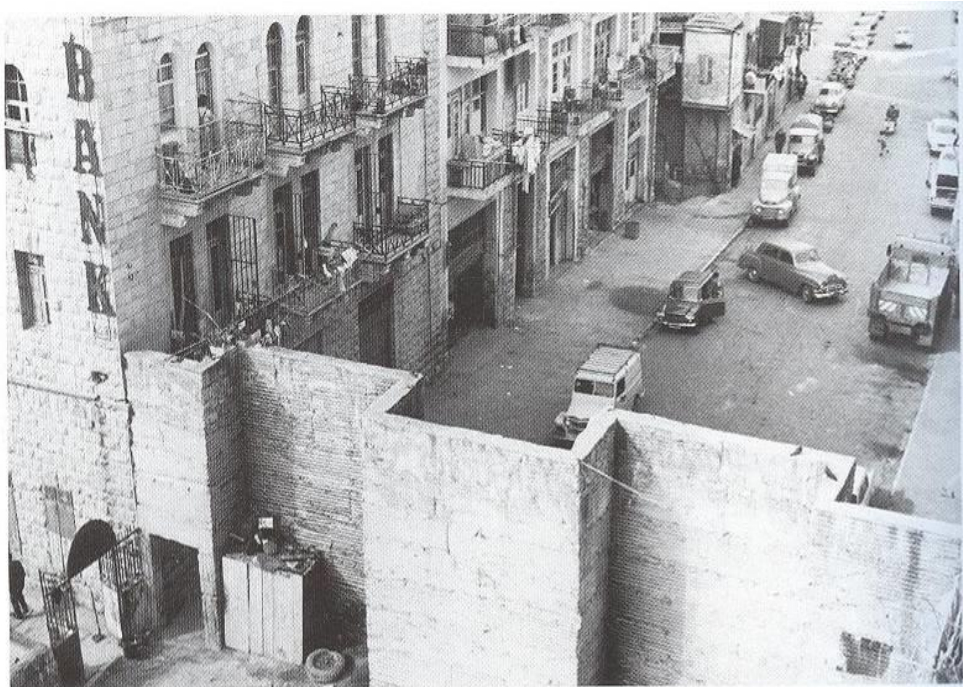
מדור חינוך – לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק – אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

בסימני יריות הצלפים. בנקודה זו, שכונתה "סוף העולם", חסמה את הדרך חומת בטון. לבאים מרחוב יפו לא היה כל דרך להמשיך – כל כוון הוביל רק לירדן.

חומת הבטון בשכונת ממילא, אשר נועדה להגן על התושבים מפני אש הצלפים הירדניים

מכאן המשיך הקו העירוני לכוון שער שכם ושכונת מוסררה ועבר ליד "בית תורג'מן", שהפך לאחד המוצבים החשובים בקו. עת נבנה, בשנת 1932, נחשב הבית לאחד ממבני המגורים המפוארים של ירושלים. האדריכל הערבי-נוצרי הידוע אנטון ברמכי קנה את המגרש מחסן ב"י תורג'מן, שהותיר כאן את שמו לעד. הבית שנבנה בסגנון אקלקטי, מתפאר בארקדת קשתות קורינתיות ומרפסות מפוארות. במהלך קרבות העצמאות הצליחו אנשי הליגיון הירדני לפוצץ את אחד מאגפיו. חלק מן ההרס הותר בצורה מכוונת בעת השיפוץ שחל בו בשנת 1981.

לאחר מלחמת ששת הימים הוקם בבית תורג'מן מוזיאון לתיעוד סיפורי הקו העירוני, אך לפני כארבע שנים שינה את פניו וכיום ממוקם בו מוזיאון "על התפר", המוקדש לדו קיום בין יהודים וערבים. מול הבית המפואר ניצב בעבר מעבר מנדלבאום

מדור חינוך – לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק – אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

מעבר מנדלבאום

אנו עומדים ליד אחד הרחובות העמוסים ביותר בירושלים. המוני מכוניות חוצות ביעף, הרכבת הקלה עוברת במרכז הרחוב. אבל...סלילת הרחוב התאפשרה בעיקר בגלל שבתוואי זה לא היה בנוי כלום, היה זה תוואי הגדרות והקירות של הקו העירוני. ואם עיסוקנו בכך הרי שה"הלום" או המוקד של הקו היה ממש כאן – מעבר לכביש שמאחורינו מבנה משקיפי האו"ם, כאן שכן המעבר המיתולוגי - שער מנדלבאום או מעבר מנדלבאום.

המקום היה מעבר הגבול בין ישראל לממלכת ירדן ומעבר הגבול היחיד בין שני חלקיה של ירושלים, בין השנים 1948–1967.

מיקום המעבר היה בצומת הרחובות שמואל הנביא ודרך סנט ג'ורג'. רחוב זה, שהיה דרך ראשית מירושלים לכוון רמאללה והר הצופים, נחצה ונחסם על ידי "הקו העירוני" - הגבול בין ישראל לירדן ושם נקבע המעבר. השם של הקטע מדרך סנט ג'ורג' שנותר בצד הישראלי (מהמעבר עד פינת רחוב מאה שערים) הוסב להמשכו של רח' שבטי ישראל. חלקו הירדני של רחוב סנט ג'ורג' נשאר בשמו זה עד היום, ובתחילתו היה המעבר. השם "מנדלבאום" הוא על שם רבי שמחה מנדלבאום (מנדלבוים), בעליו של הבית שהיה ליד המעבר, בשטח ההפקר.

בזמן מלחמת העצמאות ניהלו הירדנים והישראלים קרבות קשים על השליטה בצומת ובאזור. דרך צומת זה עברה שיירת הדסה להר הצופים, השיירה הותקפה בשכונת שיח' ג'ראח בידי

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

ערבים, שרצחו 78 נוסעים יהודים. שיאם של הקרבות בצומת במאי 1948, עת פרץ טור משוריין ירדני מכיוון שייח ג'ראח ונבלם על ידי מחלקה מפלוגת מפקדי הגדנ"ע של ה"הגנה".. כך נראה המקום ב- 1948 –

לאחר המלחמה הפכו הצומת והבתים סביבו למעבר הגבול "מעבר מנדלבאום", בעיקר בשל קרבתם אל המובלעת הישראלית בהר הצופים. המעבר נוהל על ידי אנשי מכס ישראלים וירדנים, ושימש בעיקר למעבר דיפלומטים ואנשי או"ם, וכן למעבר של צליינים נוצרים בחג המולד. מן המעבר יצאה אחת לשבועיים "השיירה הדו-שבועית" אל המובלעת הישראלית בהר הצופים (שהיא סיפור מרתק בפני עצמו...). גם כושי רימון עבר דרכו בדרך לפטרה (וגם זה סיפור נפרד...) גם ועדת שביתת הנשק ישיבה בו – תמונה משנת 1950 ועוד...

מדור חינוך – לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק – אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

המעבר להזכירכם נקרא על שם רבי שמחה מנדלבוים ואשתו, אשר בנו את ביתם בשנת 1927 בצידו הצפוני של הצומת. הבית, אשר שימש בזמן המנדט הבריטי את ארגון ההגנה, פוצץ ונהרס ביולי 1948 במהלך מלחמת העצמאות, על ידי לוחמי הלגיון הירדני. לאחר איחוד ירושלים במלחמת ששת הימים, נהרסו שרידי הבית שנותרו על תילם. כיום כאשר עובר במקום כביש מס' 1 של ירושלים (נחשב לחלק מכביש 60) ותוואי הרכבת הקלה ואנו עוברים ביעף, מתבוננים יותר במלונות הענקיים שנבנים כאן ובפיתוח המואץ של ירושלים, אך חשוב שנזכור את המקום ואת המשמעות הגדולה שהייתה לו באותם ימים....

נסיעה צפונה ומעבר ליד גבעת התחמושת

נסיעה בשדרות אשכול. זהו כביש שחוצה בין השיכונים של שכונת שמואל הנביא מצד אחד לבין בית הקברות הישן בסנהדריה.

כאן השתרע קו הגבול העירוני שחצץ בין שני מתחמים אלו לבין המתחמים המבוצרים של הצבא הירדני - גבעת המבצר (כשמה כן היא - מבותרת בתעלות קשר מדופנות בין ביצוריה), גבעת התחמושת ובית הספר לשוטרים.

גבעת המבצר, שהייתה מתחם גדודי מבוצר של הצבא הירדני שנכבש בידי "חטיבה 10" - חטיבת הראל, הנושאת את השם הטעון כל כך עוד מימי קרבות מלחמת העצמאות, הפכנו לשכונת וילות.

לשכונות רמת אשכול, מעלות דפנה, גבעת המבצר והגבעה הצרפתית - קראו אף בשם מיוחד שכונות הבריה - על כי גישרו בין ירושלים המערבית למתחם הר הצופים שהיה מנותק מישראל בכל אותן 19 שנים בהם הייתה ירושלים עיר חצויה. רק את גבעת התחמושת השארנו ללא בנייה - כאתר הנצחה לכל אותם קרבות מרים שהתנהלו שם עם שחרור העיר במלחמת ששת הימים.

אכן, אתר הנצחה זה, שהלך ונבנה במתחם גבעת התחמושת במרוצת השנים, הופך לאתר ההנצחה המרכזי של מלחמות ישראל בזמן החדש, ועוד היד נטויה בכל מה שקשור לנושא ההנצחה. טוב יעשה, איפוא, המטייל, אם יבחר ביום זה, כתחנה ראשונה בסיור, את אתר גבעת התחמושת - כאתר ראוי לביקור ביום זה, שבצד היותו יד לנופלים ועדות לגבורת

מדור חינוך – לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק – אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

הלוחמים בגבעת התחמושת עצמה, משמש היום כאתר ראשון במעלה לצורך לימוד מהלכי הקרב שהיו במלחמת ששת הימים בירושלים ובסביבותיה. כדאי ומומלץ מאוד להקדיש זמן לסיור ממצה באתר הנצחה זה.

מפגש בין שוטרים ישראלים ללגיונר ירדני על הקו העירוני, סמוך לשער מנדלבאום.

תצפית הר הצופים

במלחמת העצמאות נותק הר הצופים מירושלים העברית מכיוון שהדרך אליו עברה בשכונת שיח' ג'ראח הערבית. ההר הפך למובלעת שהתנועה אליה התנהלה בשיירות בלבד. לאחר שבאפריל 1948 הותקפה שיירה של עובדי בית החולים הידועה גם כשיירת הדסה הופסקה תנועת השיירות, והושבתה פעילות האוניברסיטה ובית החולים.

מדור חינוך – לאנשי חינוך והדרכה: <http://www.kkl.org.il/youth-and-education>

חלון ירוק – אתר קק"ל לצעירים: <http://www.greenwin.kkl.org.il>

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

ב-7 ביולי, 1948 יום אחד לפני סיומה של ההפוגה הראשונה, נכנס לתוקפו הסכם בין המפקדים הצבאיים של ישראל והמפקדים של הלגיון הערבי על פירוז של הר הצופים, ההסכם הושג בתיווכו של האו"ם. ההר חולק לשלושה אזורים: המובלעת הישראלית, שכללה את מתחמי האוניברסיטה, בית החולים הדסה הר הצופים, בית הקברות הצבאי הבריטי, והכפר הערבי עיסאווייה כאזור מפורז ישראלי. מדרום לשטח הישראלי נקבע שטח הפקר, ומדרום לו שטח מפורז ירדני, שכלל את מתחם אוגוסטה ויקטוריה) מפה. (בהסכם נקבע שישראל תחזיק בהר 85 שוטרים, החמושים בנשק קל בלבד, ו-33 אנשי סגל עובדים אזרחיים. במקביל הוגבל גם מספר השוטרים בשטח המפורז הירדני ל-40 שוטרים.

הסכם זה נשאר בתוקפו עד לסופה של מלחמת העצמאות ואושר מחדש בהסכמי שבית הנשק בתום מלחמת העצמאות שנחתמו עם ירדן ב-3 באפריל 1949. בהסכם נקבע כי מדי שבועיים תועלה להר שיירה לאספקה ולהחלפת אנשי ההר. השיירה כללה שלושה כלי רכב: שני משוריינים ומשאית שהובילה להר אספקה, ובירידה מההר הובילה ספרים מבית הספרים הלאומי שבהר, אשר הועברו לספריות האוניברסיטה בירושלים העברית. שיירה זו הייתה תחת פיקוח האו"ם, ויצאה ממעבר מנדלבאום.

שני הצדדים קיימו את הסדרי הפירוז באופן חלקי. ישראל העלתה להר חיילים במדי שוטרים, הצליחה להבריח להר נשק כבד יותר מהמותר בהסכם, וכן לבצר חלק מהמתחם. מאידך הירדנים בנו מוצבים צבאיים בשטחים המפורזים ואף בשטחי ההפקר, השתלטו על הכפר עיסאווייה ועל שטחים נוספים שנכללו בשטח הישראלי. עם זאת, לא הופסקה תנועת השיירה הדו שבועית, אף על פי שעוכבה לעיתים בידי הירדנים. נוסף לכך, הגבולות המדויקים היו שנויים במחלוקת בין הצדדים מחלוקת שכל צד התרעם על הצד השני במסגרתה אך הפר את ההסכם לנוחותו מצידו.

ב-1954 הוקמה יחידה צבאית ייעודית בשם "יחידת מצוף 247" לשם החזקת הר הצופים. תקריות אש אירעו לעיתים רחוקות במשך התקופה, אם כי הוראות הפתיחה באש הישראליות דרשו איפוק מרבי (מחשש שהירדנים יכבשו את ההר לפני שכוחות סיוע יצליחו לעבור דרך השטח הירדני). תקריות קשות אירעו בשנים 1957 וב-1958. במאי 1958 נהרגו בהר ארבעה חיילים ישראלים שנתקלו במארב ירדני בגן הבוטני של

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מיועד לשימוש פנימי ולצורכי הדרכה בלבד

מתחם האוניברסיטה. באותה תקרית נהרג גם יושב הראש הקנדי של ועדת שביתת הנשק, שבא לתווך בין הצדדים. בעקבות התקרית נקבעו הסדרים חדשים בחלק מהנושאים השנויים במחלוקת, כמו הסדרי שליטה בכפר עיסאווייה.

בתקופת מובלעת הר הצופים נבנו בירושלים המערבית שמחוץ למובלעת מוסדות חלופיים למוסדות שעמדו בשממנם בהר הצופים. הבולטים בהם היו קמפוס האוניברסיטה בגבעת רם ומתחם בית החולים הדסה בעין כרם. השיירות שהביאו אספקה להר הצופים הוציאו ממנו בהדרגה, בדרכם חזרה, ציוד רפואי ואוניברסיטאי מן ההר.

הירדנים שהתכוננו ליוזמה צבאית ישראלית ליצירת רצף טריטוריאלי בין הר הצופים לבין שאר ירושלים המערבית הקימו בין שטחים ישראליים אלה ביצורים בכל גבעה שלא הייתה מיושבת בשכונה ערבית.

ביומה הראשון של מלחמת ששת הימים הופגז ההר. מחשש שהירדנים ינסו לכבוש את ההר, ניתנה הוראה לכוחות צבא הגנה לישראל לחבור להר הצופים. המאמץ העיקרי של צה"ל בגזרת ירושלים הופנה לחבירה אל ההר. כוחות צנחנים של צה"ל הצליחו לחבור אליו לאחר כיבוש גבעת התחמושת ושכונת שיח' ג'ראח וכוחות שריון חברו אליו לאחר כיבוש גבעת המבחר והגבעה הצרפתית.

